

VOYAGA YETMAGAN BOLALARNING SHAXSIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARINING HUQUQIY ASOSI

Abdug‘aniyev Temurbek Alimardon o‘g‘li.

Namangan davlat universiteti Yuridik fakulteti

Yurisprudensiya yo‘nalishi talabasi

Temurbekabdug‘aniyuv402@gmail.com

Annotatsiya: Bugungi kunda barcha davlatlarni oldida turgan asosiy muammolardan biri bu Voyaga yetmaganlar o‘rtasidagi huquqbuzarliklarni oldini olish masalasi turibdi. Boisi shuki barcha davlatlarni ertangi kuni kelajagi bu yoshlardir. Ushbu maqolada Voyaga yetmagan yoshlarning shaxsiy huquq va majburiyatlarining huquqiy asosi to‘grisida tahliliy fikr va mulohazalar berib o‘tilgan va qator statistikalarni taxlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Voyaga yetmaganlarning huquqi, jinoyat, fuqarolik huquqi, aybsizlik prizdumsiyasi, voyaga yetgan shaxsalr, huquqiy ong, huquqiy madaniyat.

Abstract: One of the main problems facing all countries today is the issue of preventing crimes among minors. The reason is that the future of all countries is the youth. In this article, analytical opinions and comments on the legal basis of personal rights and obligations of minors were given and a number of statistics were analyzed.

Key words: Juvenile law, crime, civil law, presumption of innocence, adult persons, legal consciousness, legal culture.

Kirish. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev aytganlaridek - Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar.

Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da‘vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan. Insoniyat tarixini ma‘lumot berishicha, bolalar oilada tug‘ilganlar va yashaganlar va tarbiyani birinchi navbatda ota-onalaridan va boshqa oila a‘zolaridan olganlar. Jamoat tarbiyasini qo‘niqo‘shnilardan, mahalla aholisi va qarindosh-urug‘lardan olganlar. 1917 yil davlat to‘ntarishidan so‘ng Rossiyada shuningdek, Turkistonda “bolalarning Oliy vasiysi” deb oila tarbiyasini o‘rniga birinchi bo‘lib “jamoat tarbiyasi” e‘lon qilindi. 220 Shuning uchun oilada bola tarbiyasi muammolari yetarli vujudga kelmadi. Shu bilan birga ota-onasiz qolgan bolalarni jamoat muassasalariga joylashtirish masalasi juda muhim masala bo‘lib qoldi. Bolalarga bo‘lgan munosabatni boshqacha talqin etish ko‘proq Yevropa davlatlarida paydo bo‘ldi va ular o‘z ifodasini 1989 yil 20 noyabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 44-sessiyasida qabul qilingan “Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya” da o‘z ifodasini topdi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi 1992 yil 9 dekabrda «Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya»ga qo‘shilish haqida qaror qabul qildi. Bu qarorda bolalar alohida g‘amxo‘rlik va himoya huquqiga ega ekanligi e‘tirof etildi. Shunga ham alohida e‘tibor berish kerakki, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nizomida e‘lon qilingan tamoyillarga muvofiq jamiyatning barcha a‘zolarini qadr-qimmatini, teng va daxlsiz huquqlarini e‘tirof etish inson erkinliklarini ta‘minlashning asosi ekanligini e‘tiborga olinganligi ham qayd etilgan. Bunday tarixiy va siyosiy ahamiyatga ega bo‘lgan Konvensiyaga qo‘shilish O‘zbekiston Respublikasining Mustaqillikka erishganligining sharofatidir. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasida belgilangan xotin-qizlar va erkaklar teng huquqliligi, oilani jamiyat va davlat muhofazasida bo‘lishi to‘g‘risida davlat g‘amxo‘rliqi Respublikaning Fuqarolik, Oila, Mehnat va Jinoyat kodekslarida, Sog‘liqni saqlash, Davlat pensiya ta‘minoti to‘g‘risidagi qonunlarda o‘z ifodasini topgan. O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksida xotin-qizlarning mehnat qilish, uning uchun haq olish, dam olish kabi

huquqiy munosabatlarni amalga oshirishdagi keng imtiyozlari berilishi bilan birga ularni hayotga tatbiq qilinishi ham kafolatlangan. 221 Bolalar deyilganda amaldagi kodekslarda quyidagi iboralar ishlatiladi: “bola”, “go‘dak”, “emizadigan bola”, “kichik yoshdagi bola”, “o‘spirin” (14 yoshdan 18 yoshgacha), “voyaga yetmagan bolalar” (18 yoshga to‘lmagan). Sharqda bolalar tarbiyasida oila tarbiyasi, ota-onalar tarbiyasi birinchi bo‘lib turgan. Bolalarning jamiyatdagi o‘rni va holati ota-onasining maqomi bilan belgilangan. Jamoat tarbiyasi bu ikkinchi o‘rinda bo‘lgan.

Mavzuning dolzarbligi. Voyaga yetmagan bolalar deyilganda o‘n sakkiz yoshga to‘lmagan bolalar tushuniladi. Amaldagi qonunlar bilan belgilangan Bolalarning huquqlari ularni tug‘ilishi bilan vujudga keladi. Ularning muomala layoqati Fuqarolik kodeksini 22- moddasi va Oila kodeksini tegishli moddalari bilan belgilanadi. Fuqaroning o‘z harakatlari bilan fuqarolik huquqlariga ega bo‘lish va ularni amalga oshirish o‘zi uchun fuqarolik burchlarini vujudga keltirish va ularni bajarish layoqati (muomala layoqati) u voyaga yetgach, ya’ni o‘n sakkiz yoshga to‘lgach to‘la hajmda vujudga keladi.

Bolalar huquqi deyilganda Oila kodeksi Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasida” ifodalangan terminlardan foydalangan. Qonunchilikda foydalanilgan «bolalarning shaxsiy huquqlari» yig‘ilgan xarakterga ega bo‘lib har xil mazmuni ifodalaydigan bir xil bo‘lmagan maqsadlarni nazarda tutadi. Voyaga yetmaganlarning shaxsiy huquqlari birinchi darajadagi va mustaqil quyidagi shaxsiy huquqlarga bo‘lish mumkin: oilada yashash va tarbiyalanish huquqi; ota-onasi va boshqa qarindoshlari bilan ko‘rishish huquqi; o‘zini himoya qilishga bo‘lgan huquqi; o‘z fikrini erkin ifoda etish huquqi; ism, ota ismi va familiya olish huquqi. Sanab o‘tilgan huquqlarni har biri bolaga davlat tomonidan berilgan bo‘lib, oilada tarbiyalanishi, o‘zini himoya qilish mumkin. Oila kodeksi bu huquqlarni 11- bobda belgilab, davlat o‘z navbatida birinchidan, ularni ahamiyatini ko‘rsatadi, ikkinchidan ularni amalga oshirishligini kafolatlaydi. Ammo shuni bilmoq kerakki 222 voyaga yetmaganlarning har qanday shaxsiy huquqlari o‘z mazmuniga ega bo‘lib kodeksning tegishli moddalarida aniq ifodalangan. Oila kodeksining 65-moddasida belgilangan

bolani yashash va tarbiyalanish huquqi avvalo bola o'z ota-onasi bilan birga yashashligi mumkin ekanligini anglatadi. Fuqarolik kodeksining 21-moddasiga binoan o'n to'rt yoshga to'lmagan voyaga yetmaganlarning (kichik yoshdagi bolalarning) yoki vasiylikda bo'lgan fuqarolarning qonuniy vakillari ota-onalari, farzandlikka oluvchilari yoki vasiylari yashaydigan joy voyaga yetmaganlar yoki vasiylikda bo'lgan fuqarolarning yashash joyi hisoblanadi. Tabiiy, ulardan katta bo'lgan yoshdagi voyaga yetmagan bolalar ham ular bilan yashaydilar. Bolaning oilada yashash va tarbiyalanish huquqi o'z ota-onasini bilish huquqi bilan mustahkam bog'liqdir. Bu haqda «Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya»ni 7-moddasida to'g'ridan-to'g'ri belgilanadi. Haqiqatda biroq qo'shimcha sharti bilan «agar bu mumkin bo'lsa» bunday holat voyaga yetmagan bolaning huquqi sud tartibida otalik belgilanayotgan vaqtda nazarga olinadi. Oila kodeksi 66-moddasining birinchi qismiga binoan bola otasi, onasi, bobosi, buvisi, aka-ukalari, opa-singillari va boshqa qarindoshlari bilan ko'rishish huquqiga ota-onasining nikohdan ajralish, nikohning haqiqiy emas deb topilishi yoki ota-onaning boshqa-boshqa yashashi bunga ta'sir etmaydi. Ota va ona alohida yashayotgan bo'lsalar u holda bola ularning har biri bilan ko'rishish huquqiga ega. Ota-ona turli davlatlarda yashayotgan bo'lsalar ham bola ular bilan ko'rishish huquqiga ega. Oila kodeksi 66-moddasining 3-qismida favqulodda vaziyatlarda tushib qolgan bolani uchrashish huquqini amalga oshirish muammosi masalasiga alohida to'xtab o'tiladi. Oila kodeksi ularga qarab turish, qamoqqa olish, hibsga olish, 223 davlat mussasasida bo'lish va boshqa hollarni nazarda tutadi. Bu sanab o'tilgan hollar mutloq bo'lib hisoblanmaydi. Har qanday holatda ham bu favqulotdagi holatlar voyaga yetmaganni tashqi dunyodan, oiladan, ota-onadan, yaqin qarindoshlardan ajratilganligi bilan bog'liqdir. Ular bilan uchrashish unga berilgan bu huquq nafaqat o'z mazmuni bo'yicha insonparvarlik shu bilan birga tarbiyalash, zarur hollarda esa qayta tarbiyalashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksining 37-moddasi voyaga yetmagan mahkumlarga yaqin qarindoshlari bilan har oyda bir marta muddati uch soatgacha bo'lgan qisqa muddatli uchrashuv imkoniyatini beradi. Oila kodeksining 67-

moddasiga binoan bola o'z huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya qilish huquqiga ega. Bolaning huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya qilish uning ota-onasi (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar), amaldagi qonunda nazarda tutilgan hollarda esa vasiylik va homiylik organi, prokuror va sud tomonidan amalga oshiriladi.

Voyaga yetmagan bola qonunga muvofiq to'la muomala layoqatiga ega deb e'tirof etilsa, u o'z huquqi va majburiyatlarini, shu jumladan himoyaga bo'lgan huquqini mustaqil amalga oshirishga haqlidir. Bolani himoyaga bo'lgan huquqini belgilab, Oila kodeksi yanada kengroq yangilikni olib kirdi. Endilikda voyaga yetmagan bola ota-ona (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) tomonidan qilinadigan suiiste'molliklardan himoyalani huquqiga ega. Ma'lumki, har qanday fuqaroning huquqi shu bilan birga voyaga yetmagan bolalarning huquqi sud tartibida himoya qilinadi. Oila kodeksining 68-moddasi bolaning o'z fikrini ifoda etish huquqini belgilaydi; bu huquqni harakat doirasini aniqlaydi; qanday holatlarda voyaga yetmaganlarning fikri hisobga olinadi. 224 Oila kodeksining 69-moddasiga binoan, bola ism, ota ismi va familiya olish huquqiga ega. Bolaga ism ota-onaning kelishuviga binoan, ota ismi esa otasining ismiga ko'ra beriladi. Bolaning familiyasi ota-onaning familiyasiga qarab belgilanadi. Ota-ona turli familiyalarda bo'lsalar ota-onaning kelishuviga binoan bolaga otasining yoki onasining familiyasi beriladi. Ota-onaning xohishiga ko'ra, bolaga ota yoki ona tomonidan milliy an'analarga ko'ra boboning ismi bo'yicha familiya berilishi mumkin. Ota-ona o'rtasida bolaning ismi va (yoki) familiyasi bo'yicha kelishuv bo'lmaganda, kelib chiqqan nizo vasiylik va homiylik organi tomonidan hal etiladi.

Hulosa va Takliflar. Hulosa qilib aytadigan bo'lsak bugungi kundagi muammolardan asosiysi bu o'z haq huquqlarimizni yetarli darajada bilmasligimiz, huquqiy immunitet hosil bo'lmaganligi shu jumladan majburiyatlarimizni anglamaslik natijasida ko'plab xuquqbuzarliklar sodir bo'lmoqda. Eng achinarlisi shuki ko'p eshitib guvohi bo'lyapmiz asosan yoshlar o'z hatti harakatlarini anglamay birgina layk bosish orqali ozodlikdan maxrum bo'lmoqdalar va ayni ilm oladigan paytlarda umrlarini panjara ortida o'tkazmoqdalar bularni barchasi o'z hatti harakatlarini

huquqiy oqibatini to'la anglamasliklari va taqiqlangan saytlardan foydalanayotganlaridir. Hattoki oliy talim talabalarida ham bu hol kuzatilayotgani esa kishini tashvishga solmay qo'ymaydi.

Yuqoridagi holatlar bo'yicha o'z takliflarimga to'xtalib o'tsam

Birinchidan avvalo maktab va oliy talimlarda nafaqat mutahasislarga balki nomutahasis bo'lgan yo'nalish talabalariga ham huquqiy darsliklar yuzasidan doimiy bilim berilishi kerak yani har bir talaba o'z huquq va majburuyatlarini bilishi zarur deb hisoblayman.

Ikkinchidan talim muassasalarida doimiy targ'ibot tashviqot ishlarini olib borilishi yani turli taqiqlangan saytlar, maruzachi do'mlalar va nashidalarni ro'yhatini axoli qatnov qismlariga oliy talimni turli joylariga elonlar do'skasiga yopishtirish orqali ham oldini olishimiz mumkin.

Uchinchidan o'quv kurslar tashkil qilish va doimiy faoliyatini yo'lga qo'yish kerak deb hisoblayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-T.:O'zbekiston, 2018
- 2.. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharh. T., «O'zbekiston», 2008.
3. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. T., «Adolat», 1998.
4. Fuqarolik holatlarini qayd etish tartibi to'g'risida Yo'riqnoma. T., «Adolat», 1995.
5. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish Qoidalari. T., «Adolat», 1999.
- 6.O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. T., «Adolat», 1996.
7. Inson huquqlari to'g'risida xalqaro bill. T., «Adolat», 1992. 8. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. T., «Adolat», 1999.